

János Sajnovics, vertailevan kielitieteen edelläkävijä¹

Tämän vuoden toukokuun 12. päivänä tuli kuluneeksi 250 vuotta lapin ja unkarin kielen sukulaisuuden todistajan jesuiitta János Sajnovicsin syntymästä. Sajnovics oli varsinaiselta koulutukseltaan tähtitieteilijä ja matemaatikko. Kielitieteen pariin hän joutui oikeastaan sattuman kautta.

Monissa tähtitieteellisissä observatorioissa eri puolilla maailmaa valmistauduttiin huolellisesti harvinaiseen taivaan kannen näytelmään, jonka oli määrä tapahtua 3. kesäkuuta 1769. Kyseessä oli Venuksen ohikulku Auringon pinnan editse, mikä toistuu säännöllisesti 8, 105,5, 8 ja 121,5 vuoden väliajoin. Vuoden 1769 ohikulkuja odotettiin erityisen kiinnostuneina sen vuoksi, että tapahtuman avulla uskottiin voitavan määrittää Maan etäisyys Auringosta. Noihin saakka tämä välimatka oli voitu laskea vain sangen epätarkasti. Menetelmä oli seuraava: eri puolilla maapalloa sijaitsevista havaintopisteistä mitataan Venuksen tarkka asema sillä hetkellä, jolloin se ylittää Auringon reunan; kun tunnetaan havaintopisteiden välimatka ja se kulma, jossa Venus niistä näkyy havaintohetkellä, voidaan yksinkertaisen trigonometrisen yhtälön avulla laskea Maan etäisyys Venuksesta ja tästä taas Keplerin lakien avulla Maan etäisyys Auringosta. Tärkeää oli kuitenkin se, että havainnot tehtiin mahdollisimman kaukana toisistaan sijaitsevista pisteistä.

Tanska-Norjan silloinen kuningas Kristian VII varusti retkikunnan havainnoimaan Venuksen ohikulkuja Vuoreijaan rakennuttamastaan observatoriosta, joka oli valittu äärimmäiseksi pohjoiseksi havaintopaikaksi. Hän kutsui retkikunnan johtajaksi Maria Teresian hoviastrofomin Miksa (Maximilian) Hellin Wienistä. Tämä

¹ Kirjoitus on hieman täydennetty versio Helsingin Sanomien alakertana 15. 5. 1983 ilmestyneestä artikkelista »Tähtitieteilijä todisti unkarin ja lapin kielen sukulaisuuden».

puolestaan valitsi apulaisekseen ja matkakumppanikseen unkarilaisen jesuiitan János Sajnovicsin, entisen oppilaansa, jonka hän tunsu hyväksi matemaatikoksi ja tarkaksi tähtitieteellisten havaintojen tekijäksi. Tämä ei kuitenkaan ollut pääsyy valintaan. Ratkaisevaa oli se, että Sajnovicsin äidinkieli oli unkari. Hell, joka itsekin oli Unkarissa syntynyt, halusi nimittäin tarkistaa, oliko perää huhuissa, joiden mukaan pohjanperien alkuasukkaat puhuivat unkarinsukuista kieltä.

Unkarin, suomen ja lapin sukulaisuudesta oli Euroopan oppineissa piireissä keskusteltu jo 1600-luvulta saakka. Itse asiassa hampurilainen lääkäri Martin Fogel oli v. 1669 osoittanut tämän sukulaisuuden varsin sitovasti, mutta hänen havaintonsa ja päätelmänsä unohtuivat käsikirjoituksina arkistojen kätköihin, kunnes Eemil Nestor Setälä ne löysi yli 200 vuotta myöhemmin. Muutenkin suomensukuiset kansat näyttävät olleen polttava puheaihe 1600- ja 1700-luvun Euroopan henkissä keskuksissa. Mm. tunnettu saksalainen filosofi G. W. Leibniz keräsi systemaattisesti tietoja näistä kielistä ja tuli antaneeksi sysäyksen Venäjällä puhuttavien suomensukuisten kielten tutkimukselle.

Miksa Hell oli paitsi aikansa etevimpiä astronomeja myös monista tieteenaloista kiinnostunut polyhistori. Unkarin, suomen, lapin ja eräiden Itä-Euroopan kielten sukulaisuutta koskevat arvelut olivat hänelle tuttuja. Kun hän nyt joka tapauksessa matkusti Lappiin, hän ei voinut jättää käyttämättä mahdollisuutta häntä askarruttaneen kielitieteellisen ongelman selvittämiseen.

Hell ja Sajnovics lähtivät tutkimusretkelleen Wienistä 28. huhtikuuta 1768. Matka Vuoreijaan oli pitkä ja vaivalloinen. Varsinkin viimeinen osuus pienellä aluksella syksyistä Jäämerta Trondheimista eteenpäin koetteli arktisiin oloihin tottumattomia tutkimusmatkailijoita. Lopulta 11. lokakuuta he saapuivat Vuoreijan saareen, jossa siihen aikaan oli linnoitus, pieni varuskunta, kirkko ja muutama puutalo. Jäämeren talvi oli kova. Myrskyt pyyhkivät pienen saaren yli tuosta-

kin. Kerran lensi katto Sajnovicsin ja Hellin pään päältä. Toisaalta pitkä kaamosyö antoi varmaan erinomaiset mahdollisuudet tähtitieteellisiin havaintoihin, jos vain taivas oli selkeä.

Retkikunta viipyi Vuoreijassa kahdeksan ja puoli kuukautta. Tähtien tutkimisen lomassa Sajnovics yritti ottaa selvää lapin kielestä. Se ei ollut helppoa. Kumpikaan tutkijoista ei ennestään tuntenut tätä kieltä. Kielitieteeseen Hell oli kyllä perehtynyt, mutta Sajnovicsille sekin oli jokseenkin outo ala. Sitä paitsi Vuoreijan pieni varuskuntasaari tuskin oli erityisen suotuisa tukikohta lapin kielen tutkimuksille. Luultavasti koko retki olisi jäänyt kielitieteellisiltä tuloksiltaan hyvin vaatimattomaksi, ellei myrsky olisi pysäyttänyt retkikuntaa matkan varrella Maursundiin ja Kjelvikiin. Näillä pakollisilla pysähdyspaikoilla Sajnovics tapasi lähetysaarnajat Dassin ja Baaden, molemmat Knud Leemin oppilaita, jotka perehdyttivät häntä lapin kieleen ja auttoivat häntä tekemään myös omia muistiinpanoja kielestä.

Vaikka Sajnovics oli näin omakohtaisesti tutustunut lapin kieleen, hän ei käyttänyt keräelmiään suoranaisesti teoksessaan »Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse», jonka hän v. 1770 julkaisi Kööpenhaminassa tutkimusmatkalta palattuana. Sen sijaan hänen lähteinään näyttävät olleen Knud Leemin v. 1748 ilmestynyt lapin kielioppi ja v. 1765 ilmestynyt tanskalais-lappalainen sanasto.

Sajnovics osoitti kirjassaan lapin ja unkarin sukulaisuuden periaatteessa nykyäänkin hyväksyttävällä tavalla, sanastoa ja kieliopillisia rakenteita vertaamalla. Nimenomaan kieliopillisten yhtäläisyyksien osoittaminen oli ratkaisevaa, sillä lapin ja unkarin sukulaisuus on niin kaukainen, että yhteistä sanastoa on säilynyt hyvin vähän. Lisäksi samaa alkuperää olevat sanat ovat äänteellisesti kehittyneet niin eri suuntiin, ettei niiden yhteenkuuluvuutta ole helppoa havaita. Varhaisissa kieliverailuissa syntyi paljon vääriä sanarinnastuksia yksinkertaisesti sen vuoksi, että äännekehityksen säännönmukaisuutta ei

JOANNIS SAJNOVICS. S. J.
UNGARI TORDASIENSIS
E COMITATU ALBA - REGALENSI
REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATIS HAFNIENSIS,
ET NIDROSIENSIS SOCII

DEMONSTRATIO.

I D I O M A

UNGARORUM

E T

L A P P O N U M

I D E M E S S E.

REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATI DANICÆ
PRÆLECTA, ET TYPIS EXCUSA HAFNIÆ

A N N O M D C C L X X.

R E C U S A

T Y P N A V I Æ,
TYPIS COLLEGII ACADEMICI SOCIETATIS JESU.

»Demonstration» nimilehti.

vielä tunnettu eikä voitu käyttää hyväksi. Sajnovicsinkin 150 unkarilais-lappalaisesta etymologiasta vain vajaa neljännes on hyväksyttäviä. Sen sijaan hänen kieliopilliset havaintonsa ovat täsmällisiä, ja suurinta osaa niistä voidaan yhä pitää oikeaan osuvina. Niinpä hän toteaa, ettei kummasakaan kielessä ole kieliopillista sukua, että latinan prepositiorakenteita vastaavat lapissa ja unkarissa usein kaasukset ja että adjektiiviattribuutti ei konguroi pääsanansa kanssa lapissa eikä unkarissa. Edelleen hän kiinnittää huomiota persoona- ja in-

terrogatiivipronominien, possessiivisuffiksien ja verbien persoonapäätteiden samantyyppisyyden molemmissa kielissä. Joitakin vanhentuneita rinnastuksia Sajnovicsilla toki on myös kieliopillisissa rakenteissa. Ei tietysti ole mikään ihme, että hän yhdistää lapin monikon tunnuksen *k:n* samantyyppiseen unkarin monikon tunnukseen.

Voidaan keskustella siitä, mikä oli Hellin osuus »Demonstration» syntyyn. Selvä on, että ilman Hellin aloitetta Sajnovics tuskin olisi kielitieteeseen ryhtynyt. Myös työn edistessä Hell koko ajan opasti

ja rohkaisi nuorempaa kollegaansa. Mutta hankkeen varsinainen toteuttaja oli kiistatta Sajnovics.

Tanskassa juhlittiin sekä Helliä että Sajnovicsia suurina tiedemiehinä. Heidät kutsuttiin tiedeakatemian jäseniksi, ja hovissa heitä kohdeltiin kuin ruhtinaita. Unkarissa vastaanotto oli ristiriitaisempi. Josakin määrin »Demonstratio» herätti asiallista kiinnostusta, jopa varhaista Lapinromantiikkaakin, mutta julkisuudessa näkyvämpää oli sittenkin tunteenomainen torjunta. Unkarilaiset olivat tottuneet johtamaan alkuperänsä idän vanhoista kulttuurikansoista. Monien oli mahdotonta hyväksyä ajatusta, että he saattaisivat olla samaa juurta »kalanrasvalle haisevien lappalaisten kanssa». Tämä reaktio herätti ulkomailla huomiota ja huvittuneisuuttakin. Kyseltiin, kummalla osapuolella on sukulaisuudessa enemmän häpeämistä, unkarilaisilla vai lappalaisilla.

Syntynyt kohu kuitenkin välillisesti edisti vertailevaa kielitiedettä. Nuori unkarilainen lääkäri Sámuel Gyarmathi, unkarilais-lappalaisen sukulaisuuden kiivas vastustaja, meni varta vasten Göttingeniin opiskelemaan tuon ajan ehkä parhaan suomensukuisten kielten ja kansain tunti-ajan August Ludwig v. Schlözerin johdolla voidakseen tieteellisesti kumota Sajnovicsin väitteet. Kävi kuitenkin päinvastoin. Gyarmathi havaitsi olleensa väärässä, ja hänestä tulikin Sajnovicsin työn jatkaja, joka v. 1799 ilmestyneessä urauurtavassa teoksessaan »Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata» todisti, että unkari kuuluu suomensukuisiin kieliin, ja entistä sitovammin osoitti myös muiden suomensukuisten kielten yhteenkuuluvuuden.

Suomeen uudet opit saapuivat Porthanin aikana ja hänen ansiostaan. Porthan perehtyi eurooppalaisiin virtauksiin ja myös unkarin kieleen Göttingenissä v. 1779. Sittemmin hän Suomesta käsin seurasi tiiviisti alan ulkomaisia tapahtumia ja välitti niistä tietoa täällä. Niinpä hän heti tuoreeltaan kirjoitti vastaperustettuun »Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo»-lehteen pitkän esittelyn Sajnovicsin »De-

monstratiosta». Myöhemmin hän oli kirjeenvaihdossa mm. Gyarmathin kanssa.

Sajnovicsin ja Gyarmathin merkitys ei rajoitu vain suomensukuisten kielten tutkimushistoriaan, vaan heidät voidaan lukea koko historiallis-vertailevan kielitieteen uranuurtajiin. Indoeurooppalaisen kielentutkimuksen puolelta heidän rinnalleen asettuu William Jones, joka v. 1786 osoitti indoeurooppalaisten kielten sukulaisuuden ja esitti myös indoeurooppalaisen kantakielen hypoteesin. He olivat edelläkävijöitä kehitellessään täsmällisiä menetelmiä aikana, jolloin kielitieteestä systemaattisena tieteenalana tuskin voi vielä edes puhua. Historiallis-vertailevan kielitieteen läpimurtohan tapahtui vasta 1800-luvun alkuvuosikymmeninä Boppin ja Raskin ansiosta. Silloin suomalaisetkin, Sjögren ja Castrén, etenivät jo aivan tieteen avantgardessa.

Fennougristiikan pioneerivaiheelle oli hyvin kuvaavaa, että uranuurtajat tulivat mitä erilaisimmilta elämänoiltoilta. Tähtitieteilijä Sajnovics ja lääkäri Gyarmathi jatkoivat lääkäri Fogelin, valtaneuvos Skytten, runoilija Stiernhielmin, kapteeni Strahlenbergin ja filosofi Leibnizin työtä. Tämä on hyvin ymmärrettävää, sillä systemaattinen akateeminen koulutus suomen ja unkarin kielessä alkoi vasta 1800-luvun puolivälissä. Vielähän Elias Lönnrotkin hankki varmuuden vuoksi lääkärin ammatin, niin selvästi kuin hän jo ylioppilasvuosistaan lähtien olikin omistautunut suomen kielelle ja suomalaiselle muinaisrunoudelle.

Sajnovicsille retki kielitieteeseen oli vain ohimenevä älyllinen seikkailu. »Demonstration» kirjoitettuaan hän palasi tähtitieteeseen. Hänen nimensä elää kuitenkin hänen kielitieteellisten, ei tähtitieteellisten saavutustensa ansiosta. Sajnovics kuoli v. 1785. Hänen syntymäkaupungissaan Tordasissa hänen muistoaan vaali Sajnovics-museo, jossa suomalainen kävijä saa aina poikkeuksellisen ystävällisen vastaanoton. Vuonna 1970, jolloin tuli kuluneeksi 200 vuotta »Demonstration» ilmestymisestä, järjestettiin Unkarissa juhlallisuuksia, joihin kuului mm. kansainvälinen tieteen-

Katsauksia

historiallinen symposiumi. Kuluva juhla-
vuoden kunniaksi taas ollaan julkaisemas-
sa Sajnovicsin päiväkirjoja, mitä sekä kieli-
tieteen että tähtitieteen historiasta kiin-
nostuneet voivat juhliä merkkitapahtumana,
muistona ajalta, jolloin puheet »kahdesta
kulttuurista» eivät vielä karsinoineet luo-
vaa henkeä.

MIKKO KORHONEN